

8. Погорелова А. И. Культура как фактор демократической консолидации общества / А. И. Погорелова // Социально-гуманитарные знания. — 2013. — № 6. — С. 269–275.
9. Панарин А. С. Искушение глобализмом / Панарин А. С. — М. : Из-во ЭКСМО-Пресс, 2002. — 416 с.
10. Там само. — С. 312.

Погорелова А. И. Демократическая политика в контексте гуманизации политического диалога и культуры парламентаризма

В статье идет речь об особенностях взаимозависимости и взаимовлияния гуманизации политического диалога и демократической политики, культуры парламентаризма в современных условиях.

Ключевые слова: демократическая политика, гуманизация политического диалога, парламент, культура парламентаризма, общество.

Pogoryelova A. Democratic policy in the context of the political dialog humanisation and the parliamentarianism culture

The article deals with the peculiarities of the interrelationship and mutual influence of the political dialog humanisation and democratic policy, as well as the Parliamentarianism culture under present-day conditions.

Keywords: democratic policy, humanisation of the political dialog, parliament, culture of parliamentarianism, society.

УДК 32:725

Хома Н. М.

АРХІТЕКТУРНИЙ СИМВОЛІЗМ: ПОЛІТИКА, ВИРАЖЕНА У КАМЕНІ

Вивчається архітектура як знакова система, символи якої значимі для розуміння сутності та специфіки політики. Досліджується, як архітектурні форми та образи у процесі сприйняття впливають на політичний світогляд особи. Архітектурні об'єкти аналізуються через призму семіотики (як знаки з певними символічними підтекстами). Політична реальність представлена у її знаковому (втіленому в архітектурі) відображенні.

Ключові слова: архітектура, політичний знак, політичний символізм, семіотика політики.

Архітектура дедалі частіше стає об'єктом аналізу соціогуманітарних наук і виправдано перебуває в полі політичної науки. Вона, на нашу думку, є знаковою системою; її символи мають особливе значення для розуміння сутності та специфіки організації політичної реальності. Вивчення того, як архітектурні форми та образи у процесі сприйняття постають засобами впливу на політичний світогляд особи, є нашим дослідницьким завданням.

З'ясування сутності політичного символізму, закодованого у архітектурі, аналіз сприйняття людиною цих політичних знаків, привертало увагу представників науки архітектури (С. Ничкало, О. Трошкіна, Л. Майстренко, Н. Польщикова), дослідників семіотики (О. Павлишин, Н. Юшина), політологів (Є. Ланюк, С. Ситар). У цьому дослідженні ми розглянемо архітектурні об'єкти у площині семіотики – як знаки, які вказують на певну політичну особливість, позначають (маркують) політичне явище, розкривають зміст і сутність структур, у які організоване політичне буття. Нашим завданням є представлення політичної реальності у її знаковому (втіленому в архітектурі) відображенні.

На нашу думку, в архітектурні споруди закладаються символічні підтексти політичного характеру. Архітектура є матеріалізованою в монументальних формах інформацією про час, суспільство, політичні процеси конкретного часу. Архітектурні об'єкти усіх часів і народів можна розглядати як елементи знакової системи політики, феномени дійсності, рукотворно створені людиною, які мають політичне значення. Матеріально-просторові елементи

архітектури – це знаки-носії інформації. Система архітектурних форм виступає засобом комунікації й має власне семіотичне значення [5]; архітектурний об'єкт є певним каналом комунікації (зокрема, соціокультурної, громадсько-політичної), повідомленням у просторі та часі. Архітектурна форма, яка несе змістовне значення виконує комунікативну функцію в процесі людської діяльності, є однією із штучних мов, створених людиною. Вона повинна втілювати художній зміст і передавати його тим, кому призначена [2].

Архітектура є інструментом вираження не лише рівня культури певного суспільства, але й минулих чи існуючих тенденцій у політиці, підходів до співвідношення «людина – влада» у політичній системі. Вона опосередковано характеризує форму правління, режим чи є носієм інших політичних характеристик.

Особливе значення для пошуку політичного символізму в архітектурі має представницька архітектура, позаяк такі будівлі «були і залишаються відображенням змісту і характеру епохи та мають яскраво виражений образ сили і влади» [11, с. 91]. *Представницька архітектура* – архітектура будівель громадського призначення (резиденцій, дипломатичних і комерційних представництв, адміністративно-управлінських будинків тощо), які відображають змістовність певної епохи й несуть яскраво виражений її образ [10, с. 53].

На нашу думку, символізм архітектури доречно вивчати як складову семіотики політики, у межах якої політика інтерпретується як знакова система. Архітектурний об'єкт як політичний знак поєднує в собі означення, означуване та об'єкт політичної дійсності, який позначається. Відтак, він «містить у собі: 1) зовнішній вираз, форму, оболонку (означення); 2) предмет думки, який означається, найчастіше він виражений у понятті (означуване); 3) існуюче в реальному світі явище політичної дійсності (предмет, процес, статус, система відносин), які позначаються» [7, с. 142]. Архітектуру можна розглядати як оптичний (зоровий) тип політичного знаку. На думку Н. Юшиної, «людина опрацьовує будь-яку знакову інформацію (слова, цифри, позначення) і мислить за допомогою знаків. Знак – це своєрідний зв'язковий між реальними і потенційними значеннями слова й тими, хто ці значення хотів би досягнути» [12, с. 329].

Хронологічно першими об'єктами, які привертають нашу дослідницьку увагу з точки зору знаковості, є монументальна архітектура стародавніх східних цивілізацій (наприклад, давньоєгипетські піраміди, вавилонські зикурати, гробниці китайських імператорів), яка у символічній формі відобразила принципи політичної організації – владу, колективізм, ієрархію тощо. Масштабні форми царських гробниць і храмів передавали ідею могутності держави, слугуючи ідеологічним осердям спільноти. Їхня естетика – це передовсім естетика влади, втілена у простих і величних формах [3, с. 104-114]. Тогочасні палацеві комплекси вражали своєю міццю, масивністю. Архітектурно-планувальними засобами створювався церемоніальний підхід до палацу та його центру – тронної зали – головного композиційного елемента; цим підкреслювалась велич, сила, непохитність влади володаря [10, с. 15].

Не в останню чергу архітектура розмірів пірамід чи зикуратів мала на меті пригнобити індивідуальну волю, породити в людини почуття нікчемності порівняно з безмежною могутністю держави, викликати захоплення простолюдиною владою.

Архітектура стародавніх східних цивілізацій була втіленням двох принципів:

1) *принцип ієрархічності* політичної влади: владоможець вищого рангу владарював над усіма поверхами «піраміди», що знаходились під ним; деспотична влада пронизувала суспільство, утворюючи «соціальну піраміду»;

2) *принцип колективізму*: уподібнюючись піраміді, збудованій зі мільйонів кам'яних блоків, «політична піраміда» складалась із мільйонів індивідів, об'єднаних у єдине ціле; її стійкість уможлиблювалась лише коли її «блоки»-індивіди підтримували одне одного й були «на місці», тобто кожен невідступно виконував покладені на нього соціальні функції.

Проводячи паралель між політикою та архітектурою в Давньому Єгипті, американський дослідник Дж. Вілсон писав: «Ми приписуємо Джосеру не тільки початок монументальної кам'яної архітектури в Єгипті, але й створення нового монстра –

бюрократії» [цит. за 1]). Отже, держава в епоху стародавніх східних цивілізацій була схожою на «політичну піраміду», а тогочасна монументальна архітектура є естетичним символом метафізичної влади та деспотичної держави.

Уже в античних державах, на відміну від східних деспотій, основний архітектурний акцент робився не на палац правителя, а площу (Агора у Афінській республіці), форум (у Римі) як місце публічних зібрань. Водночас, якщо говорити не про публічний простір, а про представницьку архітектуру, то, наприклад, у Римі (часів Імперії) простежується схожість із архітектурою старосхідних деспотій: Рим перейнявся уявленнями про царя як божественну істоту; палаци за розмахом наближалися до палаців східних деспотів (палац Флавіїв на Палантині) і також мали церемоніальний підхід [10, с. 16]. Багатство палаців Давнього Риму символізувало респектабельність, могутність і мало ідеологічне та програмне навантаження: не просто палац, а помешкання космічного божества («Золотий дім» Нерона).

Якщо держава в епоху стародавніх східних цивілізацій була схожою на «політичну піраміду», а в епоху античності – на «політичну скульптуру», то середньовічну державу можемо назвати «політичним храмом». У межах релігійного світогляду середньовіччя естетично-символічне втілення максими політичного буття, згідно з яким земне «тіло» держави повинно бути обмежене духовним началом, виражає середньовічне церковне мистецтво, зокрема готична архітектура. Розширювалися вітражі у храмах, заливаючи його приміщення різнокольоровим світлом. Аркам і перекриттям надавалася стрільчаста форма, що символізувала промені.

Держава для середньовічної людини була нерукотворним «храмом». У цьому контексті естетичним символом християнської моделі світобудови, а відтак і її суспільної моделі – держави, було середньовічне мистецтво (насамперед, храмова архітектура), яке виконувало політичні функції легітимації влади. Недаремно, сходячи на престол, середньовічні правителі, зокрема українські князі, споруджували храми, які символічно маркували їхню владу [3]. Середньовічна політика набувала естетичного виміру, уподібнюючись «храму», а мистецтво артикулювало світоглядні підстави державної влади й було політизованим.

Така ж замкненість і неприступність, функційність архітектури, сувора простота та грубість форм була характерною і для середньовічних палаців, замків, особливо романського періоду (XI–XII ст.). А в готичний період (XIII–XV ст.) вони поступово втрачають фортечний вигляд і переростають у замські резиденції, маєтки для відпочинку без приміщень для здійснення управління та зборів великої кількості чиновників. Цьому сприяла поява нового типу громадського будинку – ратуші (символу місцевого самоврядування), яка неодмінно мала значну висоту, і вежу – символ влади. У ратушах використовувались мотиви храмової архітектури: стрільчатість, вертикальність, принцип каркасності.

Відомі представницькі будівлі епохи Ренесансу (наприклад, палаццо Медичі-Рікарді, палаццо Піколоміні) мали кубічний об'єм, що втілює стабільність, непохитність, незмінність і довговічність влади. Форма квадрату психологічно викликає відчуття міцності та стабільності, у даному випадку – політичної влади. Звернемо увагу, що у розпланувальній системі доби Відродження у центрі міста розміщувалася площа громадського значення, а у XVII–XVIII ст. з'являється радіальна (радіально-кільцева, трипроменева) побудова вулиць, коли основні вулиці сходились на головній площі міста.

У період абсолютизму грандіозні палацові ансамблі символізували королівську могутність. Людовік XIV (іменований королем-«сонцем»), переконаний у божественному походженні королівської влади, втілював ідею власної величі в палацовому ансамблі Версаль. Радіальні побудови алей – не просто архітектурний прийом, що розкриває внутрішні види в саду і вид на палац, а певний знак прославлення короля-«сонця».

Можна помітити, що навіть у найскрутніші часи розвитку давніх держав представницькі будівлі відзначалася багатством на тлі інших будівель, адже прояв багатства – це демонстрація престижу, авторитету, сили та влади, необхідних для їх спорудження. Сьогодні ж співіснують дві тенденції:

1) розмах і розкіш (наприклад, палаци незалежності у Астані чи Мінську);

2) відсутність пристрасті до гігантоманії та показної розкоші, мінімалізм і екологізм (наприклад, резиденція глави держави у Фінляндії, резиденція прем'єр-міністра Японії).

Якщо звернутися до української архітектури, то політичний символізм у ній можна показати на прикладі українського (козацького) бароко. К. Третяк аргументував, що архітектура (зокрема культове зодчество) XVII–XVIII століть відображала філософію народу, втілювала національну українську ідею [9, с. 40]. Споруди (монастирі, храми) в стилі українського бароко «дихають» національним колоритом; вони ототожнюються з піднесенням національної свідомості та боротьби за власну державу. Будівництво барокових споруд було способом вираження самобутності українців, а заборона зведення у цьому стилі сприйнята як акт придушення автономії та асиміляції [9, с. 41]. Катерина II наполегливо боролася з архітектурним стилем бароко, насаджуючи імперський класицизм, який ігнорував національні особливості в архітектурі. Завершився цей процес у 1800 р., коли за наказом Павла I було офіційно заборонено зводити церкви в українському стилі [6, с. 14]. Усе наступне XIX ст. українські барокові храми нещадно перебудовувалися, змінювалися їх типові обриси, аби надати їм «більш російського чи візантійського вигляду» [4, с. 46], але наприкінці XIX ст. почався процес відродження традиційної культури, «барокові собори та монастирі сприймалися як свідки того славного минулого і як протест проти казарменого класицизму, який був покликаний денационалізувати українську культуру» [9, с. 41]. Те, що українську архітектуру XVII–XVIII ст. ототожнювали з національною самобутністю українців, втіленням ідеї боротьби українців за свої права і незалежність, свідчать і репресії зодчих, які творили в стилі необароко, у 30-ті рр. XX ст.

Окремим об'єктом аналізу є «тоталітарна» архітектура. Тоталітарне містобудування враховувало всі потреби індустріального суспільства: на зміну хаотичній забудові мала прийти строга, уніфікована й систематизована архітектура. Із грандіозних будівель у центрі столиць, які були смисловим та організаційним центром суспільства, широкими, прямими променями розходились вулиці, які утворювали гармонійну, симетричну систему.

Архітектура тоталітаризму, однак, виконувала не лише пропагандистські, але й соціально-організуючі функції. Адже її завданням стало перепланування простору та життя на ньому з погляду ієрархічних зв'язків «влади-підпорядкування». Архітектура стала неначе естетико-просторовою «формою» тоталітарної політики. Ключове завдання в цьому плані – централізація суспільства та організація його системних зв'язків (адміністративних, транспортних та ін.) за принципом «центр – периферія».

Гігантоманія, апробована ще в часи старосхідних деспотій, уповні проявила себе у новітніх тоталітарних режимах. Вона (гігантоманія) була характерна загалом для тоталітаризму – розмір споруди мав пригнічувати індивідуальну волю, викликати трепет перед владою. Зокрема, А. Гітлер і Й. Сталін мали намір перепланувати (розмістити у центрі мегабудівлі) відповідно Берлін і Москву, щоб надати їм подоби столиць світових імперій:

– «Зал Народу» («Зал Слави») в Берліні мав уміщати 180 тис. людей, у 17 разів перевищуючи розмір собору Св. Петра в Римі; увінчувати його купол повинен був германський орел, який у кігтях тримає земну кулю;

– гранітний «Палац рад» у стилі «сталінського класицизму» у Москві повинен був символізувати потенціал соціалізму; будівля мала стати найвищою тогочасною будівлею світу (висотою 420 м за остаточним проектом); спорудження почало вестися на місці підірваного храму Христа Спасителя, у що теж вкладалося символічний підтекст. Передбачалося, що після неминучої перемоги комунізму в усьому світі у будівлі буде світовий уряд. Відповідно до такої надважливої ролі будівля має бути найвищою та увінчуватися найбільшим монументом (Леніну) у світі;

– Палац італійської цивілізації у Римі став символом доби Б. Муссоліні. Палацова архітектура повинна була з розмахом втілити в камені ідею «нової Римської імперії», демонструвала прагнення трансформувати історичні форми, зробивши їх більш потужними та сучасними. Перед архітектурою ставилося завдання створювати атмосферу масового піднесення шляхом формування «Великого стилю» – надлюдський масштаб, заміна почуття

міри почуттям безмірності, щоб людина відчула себе причетною до великої справи та великої спільноти [8, с. 148]. Ідеологічна установка була зроблена на суворий аскетизм, прославлення праці та урожаю.

Такі надоб'ємні, надвисокі мегаспороди мали слугувати свідченням міцї тоталітарних наддержав, їх верховенства над іншими націями. Тоталітарні режими завше болісно хвилюються, щоб увесь світ їх визнавав, а архітектура ними розглядається як засіб зміцнення міжнародного реноме, демонстрація певної вірцевості, як от запущена у 1971 р. Л. Брежневим ідея «зразкового комуністичного міста» (щодо Москви, яка мала стати «вітриною» соціалізму).

Якщо подивитися на планування столиць сучасних демократій (Вашингтон, Канберра, Відень, Париж, Прага, Берлін, Рим та ін.), то в їх основі є багатофокусна композиція: центри законодавчої, виконавчої та судової влади територіально розведені, символізуючи децентралізацію влади. Політичні центри держави (представницька архітектура – будівлі парламенту, уряду та верховного суду) зазвичай з'єднують кілька головних магістралей міста. Окрім цього, в структурі міста-столиці чітко виділяються центри управління загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів. Поділ влади в архітектурному плануванні найчіткіше виражений у Вашингтоні та Канберрі.

Політичний центр Відня, Праги, Братислави вибудований у формі кола. Зазвичай будівлі законодавчої влади є на найвиграшніших ділянках. Ніби йдучи за великим Ж.-Ж. Руссо з його вченням про те, що основою та серцевиною держави є законодавча влада, займають такі позиції будівлі парламентів Лондона, Будапешта, Берліна та ін. У Парижі всі повоєнні загальнодержавні об'єкти будуються на вісі «захід – схід».

Завдання архітектури у давні часи та ХХІ століття зовсім відмінні: якщо, наприклад, у третьому тисячолітті до нашої ери (стародавні держави) архітектура використовувалася для акцентування величї правителів і нікчемності простолюдинів, то у третьому тисячолітті нашої ери архітектура спрямована на якнайширше соціальну інклюзію (залучення), надання нових можливостей для взаємодії населення.

Викристалізовується тенденція й до об'єднання в межах однієї будівлі чи району якнайбільше загальнодержавних чи муніципальних установ задля оптимізації управлінського процесу. Наприклад, з 2007 р. у Південній Кореї зводиться нове місто Сечжон у центральній частині країни, де компактно будуть розташовано усі держустанови із близьким до місця праці проживанням працівників. Або ж столиця Бразилії Бразиліа була побудована з метою винесення держструктур за межі історичних міст Ріо-де-Жанейро, Сан-Паулу та Сальвадор. Спеціальні урядові квартали – характерні для Чандигарха (Індія), Осло (Норвегія), Куала-Лумпура (Малайзія) та багатьох міст.

Серед дослідників процесів модернізації сучасної архітектури є полярні думки щодо тих смислів, які вкладаються у це переформатування: одні стверджують, що образ – і надалі є основною силою архітектури, а інші – акцентують, що виключно архітектурна форма поступово втрачає значення, поступаючись зростанню ролі призначення об'єкта та його функціональності для комунікації громадськості.

Безумовно, часто сучасні архітектурні форми вражають своєю несподіваністю, але сьогодні дедалі частіше форма зумовлюється соціальними потребами. Сучасна архітектура здатна ідентифікувати райони, створювати новий привабливий суспільний простір. Незвичні будівлі, площі, парки сприяють спілкуванню людей, і, змінюючи якість міського простору, трансформують свідомість жителів. Демократично зорієнтовані архітектори співпрацюють із владою, аби запропонувати певні стратегії для покращення життя спільноти.

Сучасні політологічні розвідки в царині архітектурного символізму актуалізуються зростанням значення політичної урбаністики та необхідністю подальшого поглиблення вивчення політики як знакової системи.

Використана література:

1. Гамалія К. Монументи вічності: піраміди Давнього Єгипту [Електронний ресурс] / К. Гамалія // Вісн. КНУКіМ. – Сер. : «Мистецтвознавство». – 2010. – Вип. 23. – Режим доступу: <http://www.stattionline.org.ua/iskystvo/97/16807-monumenti-vichnosti-piramidi-davnego-uegiptu.html>. – Назва з екрана.
2. Иконников А. В. Историзм в архитектуре [Текст] / А. В. Иконников. – М. : Стройиздат, 1997. – 559 с.
3. Ланюк Є. Ю. Історичні типи діалогічності політики і мистецтва: вплив на формування людських свобод [Текст] : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Ланюк Євген Юрійович ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2015. – 221с.
4. Майстренко Л. До проблеми вивчення архітектури Гетьманщини XVII – XVIII ст. [Текст] // Архітектура України. – 1991. – № 5. – С.46.
5. Ничкало С. А. Мистецтво архітектури: виховний потенціал / С. А. Ничкало // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/5487/1/Nychkalo_2013%D1%81.pdf. – Назва з екрана.
6. Огієнко І. Українська культура [Текст] / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
7. Павлишин О. Знак політичний [Текст] / О. Павлишин // Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Л. : Новий світ-2000, 2015. – 492 с.
8. Польщикова Н. В. Архитектура тоталитаризма в европейских странах (1933–1945 гг.) [Текст] / Н. В. Польщикова, Е. В. Сафонов // Проблемы теории и истории архитектуры Украины. – 2013. – Вип. 13. – С. 147-159. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/prtiac_2013_13_28.pdf. – Назва з екрана.
9. Третяк К. Українське барокко як вираз національної ідеї в архітектурі [Текст] / К. Третяк // Етнічна історія народів Європи. – 2001. – Вип. 9. – С. 40-43.
10. Трошкіна О. А. Семантика архітектури: навч. посіб. [Текст] / О. А. Трошкіна. – К. : НАУ, 2008. – 56 с.
11. Трошкіна О. А. Семантичні основи представницької архітектури [Текст] / О. А. Трошкіна // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв : Зб. наук. праць. – 2008. – № 13. – С. 91-98.
12. Юшина Н. Теорія знаків як метод дослідження політичного образу [Текст] / Н. Юшина // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : «Філол.-політол. студії». – 2012. – Вип. 1. – С. 329-336.

Хома Н. М. *Архитектурный символизм: политика, выраженная в камне*

Изучается архитектура как знаковая система, символы которой значимые для понимания сущности и специфики политики. Исследуется, как архитектурные формы и образы в процессе восприятия влияют на политическое мировоззрение человека. Архитектурные объекты анализируются через призму семиотики (как знаки с определенными символическими подтекстами). Политическая реальность представлена в ее знаковом (воплощенном в архитектуре) отображении.

Ключевые слова: архитектура, политический знак, политический символизм, семиотика политики.

Khoma N. M. *Architectural symbolism: politics, expressed in stone*

Studied architecture as a sign system. Architectural symbols important for understanding the nature and specifics of the policy. Explores how architectural forms and images in the process of perception of influence on the political outlook of the person. Architectural objects are analyzed through the prism of semiotics (as signs with certain symbolic meaning). The political reality is presented in its landmark (embodied in architecture) mapping.

Keywords: architecture, a political sign, a political symbolism, semiotics policy.